

University of Groningen

Hoe God zich bemoeit met zaken in de wereld

Labuschagne, C.J.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2013

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Labuschagne, C. J. (2013). *Hoe God zich bemoeit met zaken in de wereld*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Hoe God zich bemoeit met zaken in de wereld

Een eerdere versie van dit artikel staat als Hoofdstuk 6 in [*Zin en onzin over God*](#)

Gods bemoeienis met de wereld
Gods voortgaande heerschappij in de mensenwereld
De experimenten van God in de geschiedenis
Straf en vergelding doen hun intrede: Kaïn
Onbegrensde vergelding: de bloedwraak van Lamech
Expansiedrift en geldingsdrang aan banden gelegd: de bovengrens van 120 jaar
Eerbied voor het leven en evenredige vergelding: Noach
De realisering van Gods universele heerschappij: de roeping van Abraham
De noodzaak van bevrijding en gerechtigheid: de roeping van Mozes
De proef op de som: Israël onder de volken
Een nieuwe bestaanswijze: het jodendom

Gods bemoeienis met de wereld

De gedachte van de heerschappij van God roept bij velen het statische beeld op van een troon in de hemel waarop God zit, met Christus aan zijn rechterhand en met de Heilige Geest ook ergens in de buurt. Vanaf die buitenaardse plaats regeert Hij de wereld en daar wacht Hij de gestorvenen op om hen op de jongste dag, aan het einde der tijden, als rechter rechtvaardig te oordelen en al of niet toegang te verlenen tot zijn hemelse koninkrijk. Dit simplistische, eenzijdige en daarom niet verantwoorde godsbeeld is zeker niet zomaar uit de lucht komen vallen, maar is diep geworteld in Bijbelse voorstellingen en in de christelijke traditie.

Zulke voorstellingen zijn pogingen van de menselijke geest om zich een beeld te vormen van de geloofswaarheid dat God de wereld regeert en dat zijn heerschappij een morele grondslag heeft. De metaforen van Gods koningschap en koninkrijk kunnen blijkbaar moeilijk gemist worden. Ze zijn niet alleen legitiem maar ook welhaast noodzakelijk om mensen te helpen zich iets voor te stellen bij de idee dat God zich met de wereld bemoeit en dat deze bemoeienis, voor wat de mensenwereld betreft, moreel van aard is.

Maar zoals bij alle andere antropomorfe godsvoorstellingen en metaforen schuilt ook in dit complex van voorstellingen het gevaar dat ze gerationaliseerd kunnen worden en verabsoluteerd, en dan worden voorgehouden als feitelijkheden waarvan de werkelijkheid vaststaat. Ook hier geldt dat we ons er steeds van bewust moeten zijn dat het om metaforen gaat. Willen we recht doen aan de Bijbelse idee van Gods heerschappij in de wereld, dan zullen we moeten erkennen dat deze veel complexer en heel anders is dan

gesuggereerd wordt door de voorstelling van een troon ergens in de hemel en van een koninkrijk buiten onze werkelijkheid.

De heerschappij van God manifesteert zich – althans volgens oudtestamentische voorstellingen – heel direct in onze wereld, omdat Hij *De HEER* is. Men mag zijn ‘troon’ dan wel in de hemel projecteren, waar Hij sowieso regeert, maar de aarde is toch de plaats van zijn heerschappij in de mensenwereld. Het is naar mijn mening daarom theologisch zuiverder van Gods heerschappij *in*, en niet *over* de wereld te spreken en de voorkeur te geven aan het gebruik van de term ‘heerschappij’ boven de voor misverstanden vatbare engere term ‘koninkrijk’. Zie hiervoor het artikel “Hoe realiseren wij het Koninkrijk van God?”.

We willen nu proberen de Bijbelse denkbeelden betreffende Gods heerschappij in de wereld zo goed mogelijk op het spoor te komen, teneinde helderheid te brengen in de wijze waarop de grondleggers van ons geloof zich Gods bemoeienis en regering hebben voorgesteld. Gaandeweg zal ik de in onze tijd gangbare opvattingen daaromtrent aan een kritische beschouwing onderwerpen, om te komen tot een eigen voorstelling waarmee we uit de voeten kunnen en waar we voor ons geloof wat aan hebben.

Theologisch is zo’n eigen voorstelling namelijk van fundamenteel belang, omdat ons geloof in de heerschappij van God alles te maken heeft met de manier waarop we in het leven staan, met ons gedrag in de wereld, met de zingeving van ons leven en met de hoop die we in deze wereld mogen koesteren. Wie in de lijn van de Bijbelse getuigenissen in God gelooft, ontleent de grondslagen voor zijn levensbeschouwing, de richtlijnen voor zijn gedrag, de basis voor de zingeving aan zijn leven en de hoop voor de toekomst van onze wereld aan de overtuiging dat God zich moreel met de wereld bemoeit en er een bestemming aan geeft.

Gods voortgaande heerschappij in de mensenwereld

Het oudtestamentische geloof in de heerschappij van God in de wereld berust primair op de gedachte van de *creatio continua*, de voortgaande schepping, de continue aanwezigheid van de Schepper-God in zijn schepping en dus ook op aarde, in de mensenwereld. De voortgaande schepping impliceert een voortgaande heerschappij. Dit is een vanzelfsprekend, niet weg te denken gegeven. Zie bijvoorbeeld Psalm 47, 93, 97, 98 en 99.

Maar zijn regering kan wel worden bemoeilijkt door het gedrag van mensen, gesaboteerd en gefrustreerd. Vanuit dit gezichtspunt beschouwd is Gods heerschappij voor te stellen als een creatieve bemoeienis in de geschiedenis, waarbij Hij mensen op weg naar hun bestemming begeleidt en waarbij

Hij telkens, wanneer mensen door hun gedrag zijn heerschappij zouden blokkeren, nieuwe mogelijkheden creëert en nieuwe perspectieven opent. De heerschappij van God in de mensenwereld is namelijk iets dat zeer kwetsbaar is, broos en weerloos, zo kwetsbaar als de waarheid onder het geweld van de leugen en de gerechtigheid ten overstaan van het onrecht, zo broos en weerloos als de barmhartigheid en de liefde in het aangezicht van de wreedheid en het brute geweld. In de gewelddadige mensenwereld zijn deze geestelijke kostbaarheden – alle aspecten van de heerschappij van God – even kwetsbaar als de weerloze natuur onder de brute aanslagen van de mens.

Het gaat hier om fundamentele waarden als waarheid, gerechtigheid, barmhartigheid en respect, die veel later, in onze tijd, onder de noemer van mensenrechten gebracht zouden worden. Trouwens het besef dat mensenrechten gerespecteerd en gehonoreerd moeten worden ter verkrijging van een vreedzame samenleving, is een direct uitvloeisel van de joods-christelijke geloofstraditie - een zegenrijke bijdrage aan de menselijke beschaving.

De heerschappij van God wordt in het Oude Testament voorgesteld als een weg die God in de wereld met de mensen gaat en die zich via een proces in de geschiedenis voltrekt. Dit proces houdt in dat dit deel van Gods schepping, de mensenwereld waarin zoveel verkeer kan gaan, door de aanvaarding van Gods heerschappij in vrijheid zich ontplooit en zijn bestemming bereikt, niets meer maar ook niets minder. Dit betekent dat de heerschappij van God de Schepper zich in de wereld blijft doorzetten, ondanks het feit dat mensen door hun gedrag Gods regering telkens blokkeren en frustreren. Het einddoel van het proces is de vervulling van de verwachting dat de goddelijke barmhartigheid, gerechtigheid en liefde het in deze wereld zullen winnen van de door het toedoen van mensen ontstane situatie van onrecht, haat en geweld.

God gebruikt daartoe, theologisch gesproken, niet zijn hemelse strijdkrachten of een leger van engelen om hier orde op zaken te stellen en zijn zedelijke wil te laten gelden, maar mensen, mensen die Hij roept zijn medewerkers te zijn en die Hij toerust voor hun taak. De mens is immers door God bestemd om op aarde te 'heersen' en daardoor gestalte te geven aan Gods heerschappij. Dit betekent niet dat wij mensen een rijk voor God moeten stichten. Wat wel van Godswege van ons verwacht wordt, is dat we de weg voor zijn heerschappij vrijmaken en ophouden door ons doen en laten zijn heerschappij te blokkeren. Gods regering in de mensenwereld is iets dat zich in het hart van mensen laat gelden en zich in hun daden manifesteert. Ze staat of valt met het gedrag van mensen, die haar in hun hart en in deze wereld vrij baan kunnen geven of haar kunnen belemmeren.

Ze wordt niet anders verwerkelijkt dan door mensen, mensen die zich door Gods Geest laten leiden en het kwaad onderkennen en weerstaan. Omdat het kwaad, dat de weg van God in de wereld blokkeert en zijn heerschappij frustreert, mensenwerk is, daarom is ook de uitbanning van het kwaad en de vrijmaking van de weg voor Gods heerschappij mensenwerk. Het zou onzin zijn te beweren dat dit geen mensenwerk, maar uitsluitend Gods werk zou zijn. Daarmee zouden God en mens tot elkaars concurrenten worden gemaakt en tegen elkaar worden uitgespeeld. De mens zou in principe buiten spel worden gezet en God zou voorgesteld worden als een eenkennige Doe-het-zelver. Zo'n voorstelling van zaken is in het licht van het Bijbelse getuigenis theologisch onhoudbaar en onaanvaardbaar. Zie hoofdstuk 3, de paragraaf 'Verschillende interpretaties van Gods handelen'.

Laten we nu, alvorens dieper in te gaan op enkele cruciale thema's, de oudtestamentische visie op Gods heerschappij in de wereld globaal in ogenschouw nemen. We kunnen dit het beste doen door het deuteronomistische geschiedwerk (Genesis – 2 Koningen), het groots opgezette theologische leerverhaal van Israël vanaf het begin der wereldgeschiedenis tot de ondergang van het rijk van Juda en de Babylonische ballingschap, in vogelvlucht te beschouwen. Het spreekt vanzelf dat het in dit geschiedwerk niet gaat om een historische reconstructie van de lotgevallen van Israël, maar om de theologische visie van de auteur van dit leerverhaal op de geschiedenis.

De experimenten Gods in de geschiedenis

Voor ons overzicht knopen we aan bij wat in de vorige hoofdstukken is gezegd naar aanleiding van het Tuinverhaal. In dat verband heb ik de bemoeienissen van de Schepper-God met het op gang brengen van de geschiedenis der mensheid theologisch gekarakteriseerd als *experimenten van God*: het experiment dat God de dieren schept en ze bij Adam brengt om te zien hoe deze ze zou noemen, en om te kijken of er onder hen een geschikte partner voor de man-mens zou kunnen zijn. En het experiment rond de plaatsing van het mensenpaar Adam en Eva in de tuin van Eden onder de bescherming van het proefgebod om te kijken of ze zich aan het gebod zouden houden. Het komt er telkens op neer dat God de mogelijkheden voor de mens schept en vervolgens *afwacht* om te zien hoe de mens, die volledige keuzevrijheid heeft, op de gegeven mogelijkheden reageert.

Welnu, alle volgende fasen van de geschiedenis der mensheid en die van het volk Israël, zoals beschreven door de deuteronomistische geschiedschrijver, kunnen getypeerd worden als een serie goddelijke experimenten. De bedoeling van onze geschiedschrijver-theoloog is om duidelijk te maken dat God met een oneindig geduld de mensen alle denkbare kansen geeft om zijn heerschappij te accepteren en zo hun bestemming te bereiken. Tegelijkertijd laat de geschiedschrijver zien hoe de

mensen telkens door hun gedrag de goede trouw van God beschamen en zijn heerschappij frustreren door kwaad in de wereld te veroorzaken, toe te laten, instand te houden en te laten voortwoekeren. De experimenten wijzen telkens uit dat de heerschappij van God niet of niet ten volle wordt gerealiseerd en dat dit niet aan God ligt. Zijn heerschappij loopt telkens vast op de onwil van mensen.

De op het Tuinverhaal volgende vertelling in Genesis 4 over de kinderen van Adam en Eva laat nogmaals een experiment van God zien: de uit de tuin verdreven mensen beginnen hun geschiedenis zonder enig duidelijk omschreven goddelijk gebod. Ze zijn alleen toegerust met hun nieuw verworven '*kennis van goed en kwaad*'. En de vraag is hoe ze daarmee om zullen gaan en of die kennis voldoende is om een vlekkeloos verloop van de geschiedenis naar Gods bedoeling te kunnen garanderen. Om daar achter te komen, zal ik de oergeschiedenis van de mensheid en de Bijbelse geschiedenis van de aartsvaders en Mozes het revue laten passeren als een serie *experimenten van God* waarin stap voor stap regels en geboden worden geïntroduceerd.

Kennis van goed en kwaad, die mensen volgens het Tuinverhaal sowieso hebben, is alleen kennelijk niet voldoende. De mens kan het niet stellen zonder regels en geboden die zijn gedrag bepalen. Wie kwaad doet, moet worden gestraft en zo doet het strafrecht als vergelding zijn intrede. Daarbij komt de vraag aan de orde of vergelding onbegrensd mag zijn: de bloedwraak is het schoolvoorbeeld van onevenredige vergelding. Vervolgens rijst de vraag hoe voorkomen kan worden dat mensen hun eigen ondergang bewerken door kwaad te blijven doen? En ten slotte komt de allerbelangrijkste vraag aan de orde: hoe kan de universele heerschappij van God in de wereld worden gerealiseerd?

Straf en vergelding doen hun intrede: Kaïn

De eerste misdaad in de optiek van de Bijbelse geschiedschrijver is de broedermoord: het uitroeien van je eigen soort, een welhaast ongekend verschijnsel in de wereld. Ondanks zijn kennis van goed en kwaad begaat Kaïn een moord: het slachtoffer is zijn onschuldige, rechtvaardige broer Abel. Zo wordt de heerschappij van God, die wil dat alle mensen tot hun recht komen, door broedermoord verijdeld. Kaïn wordt door God op basis van zijn kennis van goed en kwaad ter verantwoording geroepen; de waarheid wordt boven water gehaald en Kaïn krijgt straf opgelegd: *'Dolend en dwalend zul je over de aarde gaan.'* (Genesis 4:10). Hij mag van God in leven blijven; de zondaar wordt begenadigd; hij hoeft niet met zijn eigen leven voor zijn misdaad te boeten. In hedendaagse termen uitgedrukt: het strafrecht functioneert hier al, maar het rechtsbeginsel van de *evenredige* vergelding nog niet, want vooralsnog prevaleert de genade.

Onbegrensde vergelding: de bloedwraak van Lamech

De verloop van de geschiedenis van Kaïn laat zien dat de mensen zich genadeloos gingen opstellen tegenover hun medemensen: de vergelding bij geweld en onrecht wordt *onevenredig*. Ze onttaardt in de buiten alle proporties tredende bloedwraak. Lamech, de kleinzoon van Kaïn, gaat prat op zijn wraak en bezingt de veelvuldige vergelding op hoge toon (Genesis 4:23-24):

Lamech zei tegen zijn vrouwen:

'Ada en Silla, hoor wat ik zeg! Vrouwen van Lamech, luister naar mij!

Wie mij verwondt, die sla ik dood, zelfs wie mij maar een striem toebrengt.

Kaïn wordt zevenmaal gewroken, Lamech zevenenzeventigmaal.'

Als de enkelvoudige broedermoord de heerschappij van God in de wereld al frustreert, hoeveel te meer niet de veelvuldige broedermoord van de bloedwraak! Dat de mensheid *'toen de naam van de HEER begon aan te roepen'* (Genesis 4:26b), verandert voorlopig nog niets aan deze situatie. De komst van religie op zich garandeert dus geen betere wereld. Religie kan zelfs gebruikt worden om haat en geweld in de wereld aan te wakkeren, getuige het spoor van bloed in bepaalde fasen van de geschiedenis van het christendom. Om maar te zwijgen van het gewelddadige begin van de islam en de verbreiding van het geloof door het zwaard. Er is kennelijk méér dan religie sec nodig om de heerschappij van God in de wereld te realiseren. Daarvoor moet religie beschikken over een gewetensvol moreel bewustzijn en maatschappelijk engagement.

Expansiedrift en geldingsdrang aan banden gelegd: de bovengrens van 120 jaar

In de volgende fase van het verhaal, de geschiedenis der mensheid tot en met de zondvloed, hebben de mensen naast hun kennis van goed en kwaad nog steeds geen duidelijk omschreven goddelijke wegwijzing. Wel is er sprake van een strafmaatregel van Godswegen, namelijk de *beperking van de leeftijd* van de mensen. Deze inperking is gericht tegen de expansiedrift van de mensen en het streven van mythische wezens, de ‘godenzonen’, om de mensheid op een hoger (goddelijk) niveau te brengen. Dat wil zeggen, als God te worden (Genesis 6:1-3):

Zo kwamen er steeds meer mensen op aarde, en zij kregen dochters.

*De godenzonen zagen hoe mooi de dochters van de mensen waren,
en ze kozen uit hen de vrouwen die ze maar wilden.*

Toen dacht de HEER: Mijn levensgeest mag niet voor altijd in de mens blijven, hij is immers niets dan vlees; hij mag niet langer dan honderdtwintig jaar leven.

Met ‘mijn levensgeest’ wordt bedoeld de levensadem die de mens van zijn Schepper ontvangt (Genesis 2:7).

Deze beperking van het menselijk leven brengt echter geen soelaas. Het individuele mensenleven is toch nog lang genoeg om veel kwaad te bedrijven en geweld te plegen. Er zijn ‘giganten’ en ‘bepaalde helden’(Genesis 6:4):

In die tijd en ook daarna nog, zolang de godenzonen gemeenschap hadden met de dochters van de mensen en kinderen bij hen kregen, leefden de giganten op aarde. Dat zijn de bepaalde helden uit het verre verleden.

Eerbied voor het leven en evenredige vergelding: Noach

God laat zijn heerschappij echter niet blijvend door geweldenaars frustreren, want als het kwaad blijft voortwoekeren, besluit God de mensen vanwege hun verregaande boosheid met behulp van de zondvloed te verdelgen (Genesis 6:7). Hier doet in vergelijking met het verhaal van Kaïn en Abel een geheel nieuw element zich voor: de voltrekking van het oordeel over de goddelozen en de redding van de rechtvaardigen. Met Noach en de zijnen, als de representanten van de rechtvaardigen, gaat God verder om zijn heerschappij in de wereld te realiseren.

Voor de mensheid na de zondvloed geldt een tweetal duidelijk omschreven fundamentele goddelijke geboden. Het eerste is het verbod bloed te consumeren. Men geloofde namelijk dat de ‘ziel’ van een

levend wezen, de essentie van zijn leven, in het bloed zit. Dat is heilig en mag niet vernietigd worden (Genesis 9:4):

Maar vlees waarin nog leven is, waar nog bloed in zit, mag je niet eten.

Vergelijk ook Leviticus 17:11 en Deuteronomium 12:23. Voor het verbod zelf, zie Leviticus 7:26-27, 17:10-14, 19:26, Deuteronomium 12:16, 23 en 15:23.

Uit deze teksten blijkt dat de oude Israëlieten onderscheid maakten tussen het *sacraal slachten* van een offerdier bij het heiligdom en het *ritueel slachten* thuis van dieren voor consumptie. Bij *sacraal slachten* moest men het bloed op het altaar uitgieten en zo aan God teruggeven. Bij *ritueel slachten* moest men het bloed als water op de grond laten wegglopen en zo aan de aarde, en daardoor aan God teruggeven.

De diepste bedoeling van het verbod op de consumptie van bloed is om de essentie van leven te beschermen door respect te tonen voor de heiligheid van het leven: *eerbied voor het leven*. Dit verbod ligt ten grondslag aan het verbod een bokje te koken in de melk van zijn moeder (Exodus 23:19) en de joodse casuïstiek rond koosjer eten.

Het andere fundamentele gebod betreft de toepassing van het rechtsbeginsel van de *evenredige vergelding* in geval van bloedvergieting: wie een medemens van het leven berooft, verbeurt het recht op leven (Genesis 9:6):

*Wie het bloed van een mens vergiet,
diens bloed zal door de mens worden vergoten.*

Historisch beschouwd werd deze rechtsregel ingevoerd om paal en perk te stellen aan de afschuwelijke instelling van de bloedwraak. Deze kan namelijk gemakkelijk escaleren en ontaarden in generatieslange slachtpartijen. Het rechtsbeginsel van de evenredige vergelding werd later geformuleerd als het *jus talionis*, ‘het recht van het soortgelijke’, het bekende ‘oog om oog en tand om tand’ (Leviticus 24:18-20 en Deuteronomium 19:20-21).

Men meent tegenwoordig heel negatief over dit beginsel te moeten oordelen door het als primitief en barbaars af te schilderen. Maar in feite hebben we te maken met een rechtsregel die een heel belangrijke stap voorwaarts betekende in de strijd tegen de ongelimiteerde wraak en tegen de toepassing van de onevenredige vergelding, tegen een buitensporig hoge of een veel te lage strafmaat. Het gaat tevens om een beginsel in het strafrecht dat het menselijk rechtsgevoel mijns inziens nog het meest bevredigt: de straf dient evenredig te zijn aan de misdaad.

Het is van fundamenteel belang ons te realiseren dat de evenredige vergelding een *rechts*beginsel is. Het geldt alleen voor de rechtspraak en mag alleen door de rechter worden toegepast. In het persoonlijk intermenselijke verkeer mag de evenredige vergelding beslist niet als de normale regel worden beschouwd, evenmin als de bloedwraak en de eerwraak. De kritiek van Jezus op de toepassing van de evenredige vergelding (Mattheüs 5:38-42) heeft dan ook niet betrekking op het strafrecht, maar betreft de alledaagse omgang van mensen met elkaar. Het was immers niet zijn bedoeling het strafrecht te hervormen, maar om de vicieuze cirkel van de vergelding in het intermenselijke verkeer door de vergeving en de verzoening te doorbreken.

Zie mijn commentaar *Deuteronomium*, deel II (De Prediking van het Oude Testament), Nijkerk 1990, blz. 157-158.

Het gebod van de eerbied voor het leven en het gebod van de evenredige vergelding worden zondermeer verondersteld bij de totstandkoming van het zogenoemde Noachitische verbond. Dat is de verbintenis die God volgens de deuteronomistische geschiedschrijver met Noach en de zijnen en alle levende wezens aangaat om het voortbestaan van de aarde met alles wat daarop leeft te garanderen (Genesis 9:8-17). Onder deze goddelijke garantie gaat de geschiedenis der mensheid verder: ze mogen zich opnieuw gaan vermenigvuldigen, de aarde vullen en hun heerserstaak vervullen.

Maar tegen Gods bedoeling in stagneert het proces van de uitwaaiering van de volken over de aarde; de mensen willen één groot bolwerk vormen en voor zichzelf een naam maken (Genesis 11:1-4). Dit streven naar menselijke macht en roem, dat de heerschappij van God in de wereld in de weg staat, wordt echter vrijdeld door het goddelijk besluit om door middel van taalbarrières de verspreiding der volken over de aarde weer op gang te brengen (Genesis 11:7-8).

In de visie van onze geschiedschrijver ontwikkelt de geschiedenis der mensheid zich nu verder als wereldgeschiedenis waarbinnen de geschiedenis van Israël haar bijzondere plaats heeft. In het vervolg van zijn geschiedwerk maakt hij duidelijk hoe volgens hem de heerschappij van God op universeel niveau geaccepteerd en gerealiseerd zou kunnen worden en wat daarbij de rol van Israël is.

Daartoe dient het volgende experiment Gods.

De realisering van Gods universele heerschappij: de roeping van Abraham

Uit de volkerenwereld roept God de aartsvader Abraham, een voorvader van Jakob (de stamvader van het latere volk Israël). Met Abraham gaat Hij een verbintenis aan: Abraham en de zijnen komen onder

Gods zegen en bescherming te staan. Daarbij wordt zijn nageslacht een eigen land in het vooruitzicht gesteld, met de bedoeling dat zij een zegen zullen zijn voor de andere volken.

Vergelijk Genesis 12:1-9, 15:1-19 en 17:1-22. Door van de *roeping* van Abraham te spreken vermijd ik met opzet de minder gelukkige term ‘verkiezing’. Voor een bespreking van de oorsprong en functie van dit theologische begrip en de misvattingen daaromtrent, verwijst ik de lezer naar de excurs ‘De verkiezing van Israël als theologische notie’ in mijn commentaar *Deuteronomium*, deel Ib (De Prediking van het Oude Testament), Nijkerk 1987, blz. 118-122.

De idee van de ‘verkiezing’ van Israël is pas rond de tijd van de Babylonische ballingschap opgekomen als een *pastoraal* bedoelde *theologische* notie. Doordat ze in de loop van de tijd als een *historisch* gegeven is opgevat en men Israël is gaan beschouwen als *het uitverkoren volk*, heeft ze de Joden onnoemlijk veel kwaad gedaan. Deze misvatting beschouw ik als de primaire aanleiding tot jaloezie op het Joodse volk en Jodenhaat.

Dit particuliere verbond met de aartsvader heeft van meet af aan een universele dimensie, want in Abraham ‘zullen alle geslachten van de aardbodem zich zegenen’. De zegenrijke heerschappij van God blijft niet beperkt tot het volk dat uit Abraham en zijn vrouw Sara zal voortkomen, maar dient zich over de hele aarde uit te strekken en alle volken te omvatten (Genesis 18:18-19 – De Nieuwe Bijbelvertaling, behoudens één wijziging):

De HEER dacht: Waarom zou ik voor Abraham geheimhouden wat ik van plan ben?

Uit Abraham zal immers een groot en machtig volk voortkomen, en alle volken op aarde zullen wensen zo gezegend te worden als hij.

Want met hem heb ik een relatie aangegaan, hij moet zijn zonen en zijn verdere nakomelingen voorhouden de weg te volgen die ik wijs, door rechtvaardig en goed te handelen. Alleen dan zal ik verwezenlijken wat ik Abraham heb toegezegd.

Het Hebreeuwse werkwoord *jâda`*, dat ‘kennen’ betekent, vooral ‘kennen door ervaring, door omgang’, ‘kennen op basis van een relatie’, ‘omgang hebben met’ of ‘een relatie aangaan of hebben met’, wordt veelal – ook in de NBV – ten onrechte met ‘uitkiezen’ vertaald. Als de auteur dat had bedoeld, dan had hij hier het werkwoord *bâchar* gebruikt. Daarom vertaal ik *jâda`tîw* als ‘met hem heb ik een relatie aangegaan’ (vergelijk Jeremia 1:2, Amos 3:2 en Hosea 13:5).

Vanuit dit universele perspectief en met deze oecumenische doelstelling voor ogen, wordt het verloop van de specifieke geschiedenis van het volk Israël nu verder beschreven. De realisering van Gods heerschappij bestaat daarin dat alle volken profiteren van de bijzondere relatie tussen Hem en Abraham.

De nakomelingen van Abraham zullen, door zich aan de wegwijzing van hun voorvader te houden, de volkeren de juiste weg wijzen, opdat zij zich aan ‘de weg van JHWH’ houden door gerechtigheid en recht te betrachten. Het is namelijk Gods bedoeling dat alle volken deze weg zullen bewandelen en dat ze zo tot hun recht komen en hun bestemming bereiken. Op deze wijze wordt Gods universele heerschappij in de wereld gerealiseerd.

Zo verwoordt de profeet Jesaja de verwachting dat alle volken eens naar de aardse ‘woonplaats’ van God JHWH op de berg Sion zullen toestromen (Jesaja 2:3; vergelijk ook Jesaja 11:9b-10):

*Eens zal de dag komen dat de berg met de tempel van de HEER rotsvast zal staan,
verheven boven de heuvels, hoger dan alle bergen.*

Alle volken zullen daar samenstromen, machtige naties zullen zeggen:

*‘Laten we optrekken naar de berg van de HEER,
naar de tempel van Jakobs God.*

*Hij zal ons onderrichten, ons de weg wijzen,
en wij zullen zijn paden bewandelen.’*

Als het uiterlijke teken van de bijzondere relatie tussen God JHWH en Abraham, en als een voortdurende herinnering aan de roeping van zijn nakomelingen in de wereld, dragen Abraham en zijn mannelijke afstammelingen het merkteken van de besnijdenis. Voor de vervulling van hun opdracht hebben Abraham en de zijnen naast de twee Noachitische geboden nog geen verdere voorschriften als wegwijzing. Zij moeten het doen met de opdracht onder begeleiding van God JHWH op weg te gaan in het vaste vertrouwen dat hij zijn toezeggingen zal waarmaken (Genesis 12:1).

Voor vader Abraham bestaat de concrete invulling van zijn goddelijke roeping daarin dat hij zich toevertrouwt aan de leiding Gods, dat hij in geloof op weg gaat en dat hij zijn levenswandel daarbij aanpast. Kortom, dat hij uitvoering geeft aan de goddelijke opdracht, zoals geformuleerd in Genesis 17:1:

Wandel voor mijn aangezicht en gedraag je onberispelijk (NBG).

Leef in verbondenheid met mij, leid een onberispelijk leven (NBV).

De weg van Abraham en zijn nakomelingen in de wereld wordt gekenmerkt door een bepaalde manier van leven: zich voortdurend bewust zijn van de verbintenis met De Aanwezige, zich door Hem laten leiden, eerbied voor het leven hebben, evenredige vergelding toepassen, barmhartigheid, recht en

gerechtigheid betrachten, onberispelijk van levenswandel zijn en anderen tot een zegen zijn. Door zo'n manier van leven wordt de heerschappij van God in de wereld gewaarborgd.

De noodzaak van bevrijding en gerechtigheid: de roeping van Mozes

Het experiment van God JHWH om zijn universele heerschappij in de wereld aanvaard te krijgen, loopt bijna spaak wanneer zijn medewerkers, de nakomelingen van Abraham, Isaak en Jakob, door economische omstandigheden in Egypte terechtkomen en daar in een mensonterende situatie van onrecht, uitbuiting en onderdrukking geraken. Gods heerschappij wordt uit deze impasse gehaald, zo getuigt onze geschiedschrijver, door de bevrijding van de Israëlieten. Niet door eigen kracht, maar als door een Godswonder. Dit wordt retorisch tot uitdrukking gebracht door het verhaal over de wonderbaarlijke tien plagen.

De nu volgende fase van de voorgeschiedenis van Israël, de uittocht uit Egypte en de veertig jaar durende zwerftocht door de woestijn, die we gemakshalve de woestijntijd noemen, staat geheel in het teken van bevrijding, gerechtigheid en liefde. Door zijn theologische interpretatie van overleveringen betreffende de woestijntijd maakt de geschiedschrijver duidelijk dat de bevrijding van de Israëlieten uit 'het slavenhuis' Egypte een daad van God JHWH is. Want, door barmhartigheid en liefde bewogen, en gedreven door zijn inzet voor recht en gerechtigheid, redt Hij ze uit de macht van hun onderdrukkers en zet ze op de weg naar het hun toegezegde land.

De bevrijding wordt in de praktijk gerealiseerd door de profeet Mozes die tijdens een bijzondere godservaring tot deze taak geroepen wordt (Exodus 3-4). Hij wordt tevens verantwoordelijk geacht voor de regeling van de relatie tussen God JHWH en het volk Israël bij de berg Sinaï – de verbintenis op basis van de Tien Geboden. Ook de nadere invulling van de geboden ter wegwijzing van Israël om zich als volk van God JHWH te kunnen gedragen, wordt aan hem toegeschreven. In zijn functie als profetische contactpersoon tussen God en het volk begeleidt Mozes de Israëlieten op de weg naar hun bestemming: om in het land Kanaän als volk van JHWH te gaan leven als een zegen voor alle volken.

Het veertig jaar durende verblijf in de woestijn wordt in Deuteronomium expliciet gekarakteriseerd als een goddelijk experiment, als een proeftijd, waarbij God wil zien hoe Israël op zijn wegwijzing zal reageren en waarbij Hij het volk liefdevol en geduldig opvoedt (Deuteronomium 8:2-6):

Denk aan de tocht die de HEER, uw God, u door de woestijn heeft laten maken, veertig jaar lang. Hij wilde u zijn macht laten voelen en u op de proef stellen, om te ontdekken wat er in uw hart leefde: gehoorzaamheid aan zijn geboden of niet.

U hébt zijn macht leren kennen: hij liet u honger lijden en gaf u toen manna te eten, voedsel dat u nooit eerder had gezien en uw voorouders evenmin. Zo maakte hij u duidelijk dat een mens niet leeft van brood alleen, maar van alles wat de mond van de HEER voortbrengt...

Laat ieder van u dan beseffen dat de HEER, uw God, u opvoedt zoals een vader zijn kind opvoedt.

Leef daarom zijn geboden na door de weg te volgen die hij u wijst en door ontzag voor hem te tonen.

Uit de beschrijving van de tocht door de woestijn in de boeken Exodus – Numeri blijkt hoe stroef het leven naar Gods bedoeling zich voltrekt en hoe moeizaam Israël zich aan de goddelijke wegwijzing houdt. Het volk is telkens geneigd bij tegenslag en ontberingen terug te verlangen naar de oude zekerheden, de ‘vleespotten van Egypte’. Bovendien kan men de verzoeking niet weerstaan het gebod van God JHWH naast zich neer te leggen, Hem vaarwel te zeggen en gangbare heidense godsvoorstellingen aan te hangen: de verering van het gouden kalf bij de berg Sinai. Zie Exodus 32 en vergelijk daarbij Deuteronomium 9:7-21.

Daardoor geraakt de heerschappij Gods bijna opnieuw in een impasse en lijkt het experiment tot mislukken gedoemd. Maar dankzij het onvoorstelbare geduld, de trouw en de liefdevolle zorg van God, zo maakt de geschiedschrijver duidelijk, overleven de Israëlieten de woestijntijd en slagen ze er uiteindelijk in zich in het land Kanaän permanent te vestigen en daar een eigen Israëlitische staat te vormen. Daar zal de proef op de som genomen worden: of de Israëlieten, toegerust met een uitgebreide wegwijzing en begeleid door priesters en profeten, daar temidden van de volken hun roeping zullen waarmaken door in hun manier van leven concreet gestalte te geven aan de heerschappij van God en zo een zegen te zijn voor alle volken.

De proef op de som: Israël onder de volken

Met zijn overzicht van de lotgevallen van de nakomelingen van Abraham in Kanaän wil onze geschiedschrijver laten zien dat God JHWH zijn toezeggingen aan hun voorvaders gestand had gedaan, maar dat zij door hun wangedrag het voorrecht in het land te mogen wonen hebben verbeurd. De theologische verklaring voor het verval en de ondergang van het rijk van David en de teloorgang van het beloofde land is voor hem de ontrouw van de Israëlieten jegens God JHWH en hun halsstarrige weigering zich aan diens geboden te houden.

Israël ging de verkeerde weg op ondanks de duidelijke priesterlijke richtlijnen en de dringende waarschuwingen van de vele profeten die als geestelijke raadslieden het volk door de eeuwen heen hadden begeleid. Aan de wegwijzing namens God door priesters en profeten heeft het niet gelegen.

Schrijvend vanuit de Babylonische ballingschap concludeert de auteur van het deuteronomistische geschiedwerk (2 Koningen 17:7-23; ter wille van de overzichtelijkheid citeer ik alleen de verzen 7-8, 15-19 en 23; vergelijk ook Zacharia 7:7-14):

Dit alles gebeurde omdat de Israëlieten zondigden tegen de HEER, hun God, die hen had bevrijd uit de handen van de farao, de koning van Egypte, en hen uit Egypte had weggeleid. Ze waren andere goden gaan vereren en volgden de levenswijze van de volken die de HEER voor hen verdreven had en de bepalingen die de koningen van Israël zelf uitvaardigden...

Ze trokken zich niets aan van zijn bepalingen en van het verbond dat hij met hun voorouders had gesloten, en sloegen zijn waarschuwingen in de wind. Ze liepen achter nietige goden aan en werden zo zelf nietswaardig. Ze volgden het voorbeeld van de hen omringende volken, hoewel de HEER hun dat verboden had.

Ze veronachtzaamden alle geboden van de HEER, hun God. Ze goten twee beelden in de vorm van een stierkalf en maakten een Asjerapaal. Ze aanbaden de hemellichamen en dienden Baäl.

Ze verbrandden hun zonen en dochters als offer, deden aan waarzeggerij en probeerden voortekens te lezen. Zo tergden ze de HEER door zich erop toe te leggen te doen wat slecht is in zijn ogen.

De HEER werd woedend op de Israëlieten en verstootte hen. Niets bleef er van hen over, behalve de stam Juda. Maar ook de Judeeërs hielden zich niet aan de geboden van de HEER, hun God, en volgden de bepalingen die de Israëlieten eigenmachtig hadden uitgevaardigd...

Uiteindelijk verstootte de HEER Israël, zoals hij bij monde van alle profeten, zijn dienaren, had voorzien, en de Israëlieten werden in ballingschap van hun grondgebied weggevoerd naar Assyrië, waar zij wonen tot op de dag van vandaag.

De roeping van Israël een zegen te zijn voor alle volken, is gebleken niet realiseerbaar te zijn binnen de grenzen van het land Kanaän. De heerschappij van God in de wereld kon niet worden verwerkelijkt met behulp van een theocratische, Israëlitische staat temidden van andere volken. De geschiedenis heeft uitgewezen dat zo'n staat niet aan de hoge eraan gestelde verwachtingen kon voldoen. Het Israëlitische koninkrijk werd een gewone staat onder de staten, waarbij de burgers zich gingen gedragen zoals de hen omringende volken.

Als een volksgemeenschap die in een geografisch gebonden staat was verenigd, werden de nakomelingen van Abraham meegesleurd in de vaart der volken met alle gevolgen van dien: ze zagen zich genoodzaakt om, omringd door vijanden die ze naar het leven stonden, voor hun voortbestaan te

vechten en liepen gevaar onder de voet te worden gelopen door volken die groter en machtiger waren dan zij.

Dit laatste is dan ook precies wat in de geschiedenis is gebeurd: zowel Israël als Juda werd in ballingschap weggevoerd. Doordat de Israëlieten zich hadden geconformeerd aan hun omgeving en dezelfde gedragslijn als de andere volken hadden gevolgd, is volgens de deuteronomistische geschiedschrijver de realisering van Gods heerschappij in de volkerenwereld door middel van een Israëlitische staat, vastgelopen op de ontrouw en de onwil van Israël en Juda.

Het grootse, helaas mislukte experiment vraagt om een vervolg.

Een nieuwe bestaanswijze: het jodendom

De teleurstellende afloop van de proef op de som betekende echter niet het einde van verwerkelijking van de heerschappij van God in de wereld. Integendeel, het verdere verloop van de geschiedenis van Israël laat zien dat deze bittere ervaring de aanzet zou geven tot een nieuw begin. Men zou lering trekken uit de geschiedenis. In de Babylonische ballingschap zou het besef groeien dat alles anders moet en dat de heerschappij van God op een andere wijze gerealiseerd moet worden.

De aanzet daartoe werd gegeven door de zeer invloedrijke profetisch-priesterlijke *deuteronomische herstelbeweging* die haar inspiratie putte uit het boek Deuteronomium (dat werd geconcipieerd als blauwdruk voor een nieuw begin voor de terugkerende ballingen in het land van hun voorouders) en in de tweede plaats door de profetische *messiasverwachtingen* die in en na de Babylonische ballingschap tot grote bloei kwamen.

Het verloop van de geschiedenis van Israël na de Babylonische ballingschap werd in hoofdzaak bepaald door deze twee belangrijke stromingen, die zich het herstel van Israël en de terugkeer van de ballingen ten doel stelden.

Het ideaal van het herstel van Israël in Palestina na de Babylonische ballingschap – veelal gezien als de wederoprichting van het rijk van David – kon echter niet blijvend worden verwezenlijkt. Vele ballingen keerden terug, overeenkomstig de verwachtingen die meerdere profeten in en na de ballingschap hadden uitgesproken. Maar velen bleven waar ze waren. Van een onafhankelijke joodse staat kwam nauwelijks iets terecht, omdat men eerst onder Perzische heerschappij stond en later onder die van de Grieken en hun erfgenamen. Pas na een bevrijdingsoorlog kwam een joodse staat in 165 voor Christus tot stand onder leiding van het priesterlijke geslacht der Makkabeeën, ook Hasmoneeën genoemd, die maar één eeuw stand heeft kunnen houden, want in 63 vóór onze jaartelling vestigden de Romeinen hun gezag. Na

een eerste opstand tegen het Romeinse gezag werd Jeruzalem, inclusief de tempel, in 70 na Christus door de legioenen van Titus verwoest. Na een tweede opstand onder leiding van Bar Kochba in 132-135 na Christus maakten de Romeinen een definitief eind aan het bestaan van een joodse natie in Palestina. Dit betekende echter niet de ondergang van het joodse volk, integendeel. Op de puinhopen van de teloorgegangene Israëlitische en Judese staat was intussen gedurende en na de Babylonische ballingschap het fundament gelegd voor een niet geografisch gebonden geestelijke volksgemeenschap: het jodendom. Daarmee deed een nieuwe bestaanswijze voor de nakomelingen van Abraham zich voor. Bij deze bestaanswijze zouden zij voor de realisering van hun roeping niet meer afhankelijk zijn van een eigen wereldlijke staat met alle nadelen van dien. Verspreid onder de volkeren, konden ze als geestelijke, niet geografisch gebonden volksgemeenschap, door hun manier van leven, wereldwijd getuigen van en heenwijzen naar de HEER en diens universele, op barmhartigheid, recht en gerechtigheid gebaseerde heerschappij in de wereld.

Ondanks vervolgingen door de eeuwen heen en de gigantische aanslag op het Joodse volk door de nazi's, heeft het jodendom stand kunnen houden tot de dag van vandaag. De toekomst ziet er echter somber uit. Enerzijds doordat de huidige staat Israël – die naar mijn inzicht er nooit had hoeven komen - met haar opstelling jegens de Palestijnen de latente Jodenhaat in de regio aanwakkert. Anderzijds doordat de hele islamitische wereld de fakkel van Jodenhaat van het christelijke Westen lijkt over te nemen.

Terugkijkend kunnen we concluderen: tijdens hun verblijf in het land Kanaän hebben de Israëlieten door vallen en opstaan een aantal fundamentele inzichten verworven over de zedelijke wil van God en hoe men als volk van God dient te leven. Deze door priesters en profeten verkregen ethisch-theologische inzichten achtte men zo waardevol dat in de nadagen van de Israëlitische en Judese staat een begin werd gemaakt met hun teboekstelling. Gedurende de Babylonische ballingschap en in de tijd daarna, zou deze unieke erfenis literair worden herbewerkt, aangevuld en afgerond. Met als resultaat de oudtestamentische Heilige Schrift, de grootste geestelijke nalatenschap van het oude Israël, die de Westerse cultuur diepgaand heeft beïnvloed en in hoge mate heeft bepaald.